

Araştırma Makalesi/Research Article

İran ve Türkiye'deki Ortaöğretim İslam Tarihi Ders Kitaplarında Dört Halife Dönemi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme

Four Caliphs Period in Secondary Islamic History Textbooks in Iran and Turkey: A Comparative Analysis

Hasan TAŞKIRAN*

Ramazan TARİK**

Öz

Dört halife dönemine mezhepsel tutumlardan kaynaklı olarak Sünni ve Şii İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklılıklar mevcut eğitim öğretim sistemi içerisinde yeni nesillere okul kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışılmaktadır. Tarafli yaklaşımdan kaynaklı ders kitaplarındaki birçok bilginin tarihi gerçeklikten uzak bir şekilde öğrencilere sunulmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada İslam dininin farklı mezheplerine mensup iki devlet olan İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlıklarına bağlı ortaöğretim seviyesindeki okullarda 2018-2019 eğitim öğretim yılında İslam Tarihi ders kitaplarında dört halife dönemi bahsi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Çalışmada her iki devlete ait orta öğretim kurumlarında okutulan İslam Tarihi ders kitabı nicelik ve nitelik bakımından ele alınmıştır. Kitaplarla ilgili tanıtıcı bilgiler verildikten sonra dört halife dönemlerinin geçtiği kısımlar detaylı olarak incelenmiştir. Tarihi gerçeklik dışındaki olaylar ve olaylarla ilgili yaklaşım tarzı ve yorumlar tespit edilerek değerlendirme kısmında karşılaştırmalı olarak irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Türkiye, İslam Tarihi, Dört Halife.

Abstract

There are different approaches in the Sunni and Shiite Islamic world due to sectarian attitudes to the era of four caliphs. These differences are tried to be conveyed to new generations through school books within the existing education system. Many of the information in textbooks from the biased approach cause the historical reality to be presented to students by othering. In this study, the era of four caliphs were comparatively analysed in the textbooks secondary schools which are affiliated with the Ministry of Education of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Turkey whose adopt different sects of Islam in the 2018-2019 academic year.

In the study, the textbook of Islamic History, which was taught in secondary schools of both states, was discussed in terms of quantity and quality. After giving the introductory information about the

Geliş Tarihi/Received: 27.04.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 28.05.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitlis/Türkiye, htaskiran@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4320-8851.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Kelam ve İslam Mezhepleri Anabilim Dalı, Bitlis/Türkiye, rtarik@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1912-6610.

books, the parts of the four caliphate periods were examined in detail. The approach style and interpretations related to events and events outside of historical reality are determined and examined comparatively in the evaluation section.

Keywords: Iran, Turkey, Islamic History, Four Caliphs.

GİRİŞ

Hız. Muhammed'in (sav) vefat etmesinden hemen sonra, İslam Tarihi içerisinde siyâsî ve itikâdî açıdan gruplaşmalara neden olan en kritik husus, şüphesiz kimin halife olacağı meselesiydi. Kaynaklarda imamet-hilafet şeklinde adlandırılan bu mesele, Hız. Peygamber'den sonra kimin devlet başkanı olacağı ve bu başkanın nasıl tespit edileceği sorunun en kritik noktalarını oluşturmuştur (Bulut, 2016: 11, Hizmetli, 1991: 189). Dûrî, bu dönemi anlatırken, Müslümanların özellikle kabilevi sebeplerden dolayı çeşitli gruplara ayrıldığını ve her grubun farklı bir aday olduğunu ifade etmiş, bu durumun en önemli sebebinin de eski siyaset anlayışlarından kaynaklandığını ileri sürmüştür (Dûrî, 1991: 98). Mezkûr tartışmaların temelinde yatan unsur, Hız. Peygamber'in kendisinden sonra İslam Devleti'ni kimin yöneteceğini, yani kimin halife olacağını sözlü veya yazılı bir şekilde açıklamamış olması (Hizmetli, 1991: 189), devlet başkanının tespitini Müslümanlara bırakmış olmasıdır (Avcı, 1998: 539).

Bu süreçte Benî Saîde Sakîfe'si (gölgelik) olarak adlandırılan bölgede gerçekleşen bu görüşmelerde, Evs ve Hazrec kabilelerinden oluşan Ensar ile Muhacirler arasında gerçekleşen görüşmelerde, "*İmamlar Kureyş'tendirler*" hadisinin Hız. Ebûbekir tarafından hatırlatılması üzerine Ensar da bu durumu kabul etmiştir. Daha sonra Hız. Ömer tarafından aday gösterilen Hız. Ebûbekir'e biat gerçekleşmiştir (Bulut, 2016: 112; Hizmetli, 1991: 189). Böylece hilafet mevzusu çözülmüş (Balcı, 1999: 188) ve İslam Tarihi'nde Hız. Ebûbekir ile başlayıp Hız. Ali ile sona eren "Hulefâ-i Râşidîn" veya "Dört Halife" devri başlamıştır (İnayet, 2008: 18).

Günümüz Müslüman ulusların veya devletlerin bünyesinde dört halife dönemine mezhepsel tavır ve tutumlardan dolayı farklı yaklaşımlar söz konusudur. Özellikle Şii ve Sünni mezheplere tabii Müslümanlar arasında bu yaklaşım farklılığı çok belirgindir. Bu durum insanların zihin dünyasına yansıdığı gibi eğitim öğretim faaliyetleri çerçevesinde genç nesillere de aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu sebepten dolayı biz de bu çalışmamızda İran ve Türkiye'nin Eğitim Bakanlıkları tarafından hazırlanan ve orta öğretim müfredatında okutulan "İslam Tarihi" ders kitaplarında Dört Halife bahsini karşılaştırmalı olarak ele almaya çalıştık.

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ EĞİTİM SİSTEMİ VE TARİH-i İSLAM (1) ((1) تاریخ اسلام)

DERS KİTABININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Genel Hatlarıyla İran'daki Eğitim Sistemi

İran'daki eğitim öğretim sistemi tarihsel süreç içerisinde birbirini takip eden ve aynı zamanda birbirinden farklılık arz eden üç döneme ayrılmaktadır. Bunlar Kaçarlar dönemi, Pehlevi dönemi ve 1979 tarihindeki İslami devrimle başlayan ve günümüze kadar gelen dönemdir. Kaçarlar döneminde dini otoritelerce yürütülen yani medreseler ve camilerdeki eğitim sisteminin yanı sıra 19. Yüzyılın başlarından itibaren batılılaşma amacıyla eğitim

sisteminde birçok gelişmenin adımları atılmıştır. Bu bağlamda Avrupa ülkelerine (İngiltere, Fransa ve Almanya) İranlı öğrenciler gönderilmiştir. Ayrıca İran’da da Avrupalı Misyonerlerin bu amaçla kurdukları okulların ilkleri kurulmaya başlanmıştır (Arasteh,1962: 21-22; 115-121).¹

Kaçarlar döneminde eğitim, geleneksel olan dini otoriteler tarafından yürütülen medrese ve camiler, misyonerlerin kurdukları okullar, Avrupa’da eğitim görmüş İranlılar veya Avrupalı danışmanlar tarafından kurulan özel okullar ve İran’daki dini azınlıkların kurmuş oldukları okullarda sürdürülmüştür.

Bir önceki dönemde başlatılan eğitimde batılılaşma, Pehlevi döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. İran’ı modern ve seküler bir ülke haline getirme politikaları neticesinde Pehlevi ailesi eğitimde önemli adımlar atmıştır. Eğitimde yapılaşmanın ilk adımı olarak 7-13 yaşlarını kapsayan ve ücretsiz olarak planlanan ilk mektepler, ilköğretim altı yıl, köylerdeki kurslar ise dört yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca geleneksel eğitim kurumları kapatılarak modern eğitim veren okullar yaygınlaştırılarak İslami eğitim terk edilerek karma eğitime geçilmiştir (Arasteh, 1962: 55-56). Bu dönemde eğitim ve öğretimde kısmen başarı sağlanmış olsa da özellikle Muhammed Rıza Şah (1941-1978) devrinde hedeflenen seviyeye ulaşamamıştır. Okullaşma oranını artırmak adına 1963’te başlatılan ve “Ak Devrim” olarak tanımlanan 20 yıllık İran’ın eğitim, adalet, sosyal ve ekonomik reform programı kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda 6 yıl ilköğretim ve 6 yıl ortaöğretim toplam 12 yıl olarak gerçekleştirilmekte olan eğitim sistemi 1965 tarihinden itibaren bölgesel olarak ele alınmaya başlanmıştır (Nadim, 1996: 160).

1979’da İran’da gerçekleşen İslami devrimle birlikte 1963’ten itibaren “Ak Devrim” olarak nitelendirilen “laikleşerek modernleşme” hedefli politika yerine dini merkezine alan “Saflaştırma ve İslamlaştırma” anlayışına geçilmiştir. Devrim sonrası özellikle sosyal alanlardaki derslerde “İslam Cumhuriyeti” ve Şia mezhebinin temel ideolojisine yer verilmiştir (Çelik & Çelik, 2015: 204). Devrimle birlikte günümüz İran’ında Yükseköğretim dışında eğitim öğretim sistemi dört aşamadan oluşmaktadır. Bu sistem aşağıdaki tabloda belirtilmiştir (Batan, 2011: 21).

Tablo: İran Yükseköğretim Dışındaki Eğitim Öğretim Sistemi

Sıra	Adı	Süre	Yaş	Açıklama
1	Okul Öncesi/Anaokulu/ کودکستان		5	İlkokula Hazırlık
2	İlkokul/ مدرسه ابتدایی	1-5. Sınıf	6-11	Zorunludur
3	Ortaokul/ دوره متوسطه	6-8. Sınıf	11-13	
4	Lise/ دبیرستان	9-11. Sınıf	14-17	

¹ Almanlar 1830’da Tebriz’de ilk misyoner okulunu kurdular. Akabinde Amerikalı Justin Perkins, Presbiterian Kilisesi adına 1836’da Urmiye’de, Fransız Eugene Bore ise 1839’da Tebriz’de ilk misyoner okulunu kurdu. Tebriz dışında da Tahran, Hamedan, Kazvin gibi birçok İran şehrinde Protestanlar, Ermeniler ve Yahudi azınlıklar için de okullar açıldı. 1898’de Tahran’da Yahudi Ajansı tarafından ilk okulları kuruldu. Bkz. (Shahvar, 2009: 35-40)

Tarih-i İslam (1) (تاریخ اسلام (1)) Ders Kitabının Genel Özellikleri

İran İslam Cumhuriyeti Eğitim ve Öğretim Bakanlığı (وزارت آموزش و پرورش) tarafından Lise 10. Sınıf (پایه دهم دوره دوم متوسطه) öğrencileri için hazırlattırılan Tarih-i İslam (1) (تاریخ اسلام) ders kitabının müellifi Muhammed Rıza Cabbari’dir. Hicri 1396-1397 (M. 2017-2018) eğitim öğretim yılı için hazırlanmış olan bu kitap, 128 sayfadan oluşmakta ve H.1396 tarihinde Tahran’da basılmıştır (Cabbari, 1396).² Bu kitap temel olarak 5 bölüm altında 12 dersten oluşmaktadır. Her bölümde derslerden önce derslere hazırlık amaçlı ana başlıklar bulunmaktadır. Kitabın bölümleri ve dersleri aşağıdaki gibidir.

Birinci bölüm: “İslam’ın zuhuru sırasında Arabistan ve çevresinin coğrafyası” ana başlığı ile başlayan bu bölümde iki ders yer almaktadır. İlk ders; İslam öncesi Arabistan Yarımadası, İkinci ders ise İran ve Rum İmparatorlukları şeklinde bu bölüm bitirilmiştir. Arabistan yarımadasının coğrafya ve iklim durumu başlığı altında bu coğrafyanın konumu doğal sınırları belirlenerek iklimin kuru olduğu üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Arabistan Yarımadası’nın toplumsal, ekonomik, kültür ve siyasi durumları hakkında ansiklopedik bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin kalıcı olması için Arabistan Yarımadası ile ilgili bir harita konulmuştur. Devamında Arap yarımadasının içtimai başlığı altında akademik kitaplarda yer alacak derecede bilgiler verilmektedir. Bu cümleden olmak üzere Arabistan Yarımadası’nda Arap kökenlilerin yaşadığını ve Güney Arapların “Aribe” ya da “Kahtani” şeklinde tanımlandıklarını işlemiştir. Ayrıca bunların Mekke ve çevresinde yaşadıklarını ve bunlara “Müste’ribe” Arapları ya da “Adnanî” oldukları belirtilmiştir. Ayrıca menşei itibarıyla Güney Arabistanlı olup kuzeye göç etmiş sakinlerin Yahudiler olduğunu bunların aslen Medine, Hayber ve diğer bazı yerlerde sakin olup kuzeye göç etmişlerdir şeklinde detaylı bilgiler verilmiştir. Tüm bu bilgiler ayrıca dipnot olarak kaynak verilmeden detaylı olarak izah edilmiştir. Giriş niteliğinde olan bu bölümün devamında iktisadi hayat başlığı altında; tarım ve hayvancılık, sanat ve ticaret başlıkları yer almaktadır. Özellikle Yesrib ve Taif bölgelerinde tarımın yanı sıra hayvancılık yapıldığını, et, süt vb. ürünlerin bölgenin ekonomik kaynaklarından biri olduğu üzerinde durulmuştur. Ticaret başlığında ise Mekke’nin ticareti üzerinde durulmuştur. Bu başlıktan sonra ise kültür ve iktisadi vaziyet başlığına geçilmektedir. İslam öncesi cahiliye asrı olarak bilinen devrin siyasi, dini, kültür ve eğitimi hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Ayrıca İran ve Rum imparatorluklarının siyasi tarihlerinin yanı sıra özellikle Roma ve Sasanilerin hâkimiyet coğrafyasının siyasi, sosyal, dini yapısı konuları işlenmiştir (Cabbari, 1396: 2-17).

İkinci Bölüm: “Mekke’de İslam” ana başlığı altında bu bölümde de iki ders yer almaktadır. Üçüncü ders; Allah Resul’ünün peygamberliğinden sahabelerinin Habeşistan’a hicretine, dördüncü ders ise Allah Resulü (s.a.v.)’nün Medine’ye hicrete kadar olan hadiseler yer almaktadır. Mekke’de İslam başlığı altında Hz. Peygamber’in soyu, Haşimi ailesi ve Peygamber’in kısa şeceresiyle başlamıştır. Kronolojik olarak Hz.

² Eserin künyesi için Bkz. (محمد رضا جباري، تاريخ اسلام (1)، شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران، تهران) (1396); Muhammed Rıza Cabbari, *Tarih-i İslam (1)*, İran Ders Kitapları Basım ve Yayın Şirketi, Tahran 1396.

Peygamber'in doğumu, peygamberliği, İslam'a davet, müşriklerle mücadele, Habeşistan'a hicret, hüzün yılları, Taif seferi ve Akabe hadiseleri işlenmiştir (Cabbari, 1396: 20-39).

Üçüncü Bölüm: “Medine’de İslam” ana başlığı ile başlayan beşinci ders; Medine’de Hz. Peygamber (s.a.v.) 1, altıncı ders; Medine’de Hz. Peygamber (s.a.v.) 2, Yedinci ders; Peygamber veraseti şeklinde bitmektedir. İslam tarihi için önemli bir hadise olan Hicret konusu işlenerek, Ensar ve Muhacirler arasındaki mutabakatlar, İslam devletinin temellerinin atılması hususları işlenmiştir. Ayrıca bu bölümde Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına yer verilmiştir. Devamında önemli bir şahsiyet olan Selman-ı Farisi’den kısa da olsa bahsedildikten sonra cihana daveti başlığıyla Peygamberin İran Kısrası Hüsrev Perviz’e gönderilen mektuba, Hayber’in fethi, Mekke’nin fethinin sebep ve sonuçlarına yer verilmiştir. Dönemin iyi anlaşılması için özellikle Medine’de Hz. Peygamber devrinde Müslümanların en önemli savaşları kronolojik olarak mekân, zaman, sebep ve sonuçlarını içeren bir tablo konulmuştur. Bu bölümde dördüncü bölüme hazırlık olması için Hz. Peygamber’in Halifesi (جانشینی - خلافت) konusu işlenmiştir (Cabbari, 1396: 42-72).

Dördüncü Bölüm: “İlk Halifeler” ana başlığı adı altında yer alan dersler şu şekildedir. Sekizinci ders; Halife Ebu Bekir, Halife Ömer ve Halife Osman dönemleri, dokuzuncu ders; doğumundan halifelğine kadar İmam Ali (a.s.), Onuncu ders; İmam Ali’nin halifelliği; adalet ve marifet yönetimi.

Beşinci Bölüm: “İmam Hüseyin’in (a.s.)’in katli ve Emevilerin İktidarı” ana başlığı altında, On birinci ders; Hasan’ın barışı ve Emevi yönetimi, on ikinci ders ise Hüseyin’in destanı şeklinde beş bölüm altında ve on iki derslik kitap sonuçla bitirilmiştir.

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ TARİH-İ İSLAM (1) (تاریخ اسلام (1)) DERS KİTABINA GÖRE DÖRT HALİFE

Hız. Peygamberin vefatından Emevilerin iktidarı dönemine kadar İslam devletinin idaresi için sahabelerin meşveretiyle halifeler seçilmiştir. Bu döneme Arapçada Hulefa-i Raşidin (الخلفاء الراشدون) Raşid halifeler devri denilmektedir. Bu halifeler sırasıyla, Halife Ebu Bekir, Halife Ömer, Halife Osman ve Halife Ali’dir. Dört halife dönemine mezhepsel tutumlardan kaynaklı olarak Sünni ve Şii İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklılıklar mevcut eğitim öğretim sistemi içerisinde yeni nesillere okul kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışılmaktadır.

İran İslam Cumhuriyetinde ortaöğretim 10. sınıflara okutulan *Tarih-i İslam (I)*, yukarıda bölümleriyle ilgili detaylı bilgi verdiğimiz, ders kitabında dört halifeye karşı mezhepsel taassubun yansımalarını müşahede etmemiz mümkündür. Kitabın dördüncü bölümünden itibaren dört halife dönemi işlenmeye başlanmıştır. Kitapta ilk üç halife (Ebu Bekir, Ömer ve Osman) dönemleri tek başlık altında çok kısa tutulmaya çalışılmıştır. Kitapta ilk üç halifeyle ilgili mukaddime kısmından sonra ilk olarak Halife Ebu Bekir

dönemi işlenmiştir. Müellif, Halife Ebu Bekir ile ilgili temel tanıtıcı ansiklopedik bilgiler verirken satır aralarında bu bilgileri Şîî anlayışına uygun olarak yorumlamaya çalışılmıştır. Örneğin;

نخستین خلیفه بعد از رسول خدا ابوبکر فرزند ابوقحافه بود. او از طایفه بنی تمیم و از جمله بزرگان قریشی به شمار می رفت. با اینکه هیچ مسئولیت سیاسی یا نظامی در دوره ده ساله مدینه برعهده نداشت، اما توانست با درک شرایط موجود قدرت را به دست بگیرد. انتخاب وی به عنوان خلیفه رسول خدا اوضاع شهر را آرام ساخت؛ اما هم خلیفه و هم مسلمانان مشکلاتی در پیش داشتند

“Allah Resulün (s.a.s.)’den sonra ilk halife Ebu Kuhafe’nin ’in çocuğu Ebu Bekir’dir. O, Kureyş’in büyüklerinden Beni Temim kabilesindedir. 10 yıllık Medine döneminde hiçbir siyasi ve idari mesuliyeti olmamıştır ama mevcut koşulları anlama kudretine sahip olmasından dolayı seçilmiştir. Onun Allah Resul’ünün ilk halifesi seçilmesinin şehrin durumunu sakinleştirmiştir. Ama hem halifenin hem de Müslümanların sorunları vardı.” (Cabbari, 1396: 74) Burada Ebu Bekir’in göstermiş olduğu kişisel becerileri sayesinde halife olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak son satırda belirtildiği gibi Halifenin ve Müslümanların sorunları vardı. Peki, neydi bu sorunlar? Yine kitabın bir sonraki başlığı İrtidad Krizi (بحران ارتداد) bu durumu açıklar niteliktedir.

Müslümanların sorunlarından kastedilen bu dönemde bir takım (بحران ارتداد) dinden dönme hadiseleri yaşanmaktaydı. Kitapta, İslam Halifesi Ebu Bekir ve orduları bu dinden dönmelerle mücadele ederken Yemame savaşını mürtetlere karşı kazanmış olsa da bu savaş yeni sorunları ortaya çıkardığı üzerinde durulmuştur. Savaş sırasında 1200 şehidin verilmesi ve bunlardan 700’ünün hafız olması büyük (شهدا را ۱۲۰۰ نفر گفته اند که) (هفتصد نفرشان حافظ قرآن بودند) buhrana neden olmuştur. Halifenin iktidarı Arabistan’ın farklı noktalarına yayılmış olsa da Müslümanlar arasında Ebu Bekir’in halifeliğine karşı hoşnutsuzluklar ve itirazlar çıkmaya başlamıştır. Çünkü mürtetlerin bastırılması sırasında diğer bazı kabileler zarar görmüşlerdi. Bu zarardan dolayı onlar, Ebu Bekir’in halifeliğine karşı çıkararak zekâtçılara zekât vermeyi reddettiler. Bu yüzden Hz. Peygamberin halifesinin ehl-i beyt’ten imam Ali’nin olmasını istiyorlardı (Cabbari, 1396: 74-75). Halife Ebu Bekir’le ilgili verilen bu bilgiler akademik çalışmalarda yer alacak düzeydedir.

Halife Ömer dönemiyle ilgili olarak, Halife Ebu Bekir’in halifelik süresi 2 yıl 3 ay ve birkaç gündür bilgisi verildikten sonra Halife Ebu Bekir’in kendisinden sonra Ömer’in halife olması için onu namzet göstermiştir. Kitapta bu bilgi verildikten sonra “Ömer, diğer önde gelen bütün şahsiyetlerden daha fazla ehl-i sünnetin düşünce ve endişelerinin tesirinde kalmıştır.” (Cabbari, 1396: 76)³ Şeklinde verilen anekdotta yine mezhepsel taassubu görmek mümkündür. Daha sonra Halife Ömer döneminde, selefi zamanında Suriye ve Irak bölgelerindeki yarım kalan fetihlerin tamamlandığı, Beytü’l-Makdis (Kudüs) ve Kuzey Afrika’da Mısır’ın fethedildiği işlenmiştir. Tabi bu dönemde İran’da da bir takım fetihler gerçekleştirildiğini (h.14’de Kadisiye, h.16’da Med’ain, h.

³ (عمر، بیش از هر شخصیت دیگری بر افکار و اندیشه های اهل سنت تأثیر گذاشته است) (Cabbari, 1396: 76). Bkz.

21 Nihavend) ancak İran'daki fetihlerin başarılı olmasının en önemli sebeplerinden birinin İran halkının yardımları sayesinde olduğu aktarılmıştır (Cabbari, 1396: 78).⁴

Halife Ömer dönemiyle ilgili dikkat çeken hususlardan biri de ondan önce başlayıp kendi devrinde devam eden "hadislerin derlenmesi ve anlatılması" (منع و نقل) (تدوین حدیث)'nın yasaklanmış olmasıydı. Kitapta bu yasaklamanın temel sebebinin Halife Ömer'in Müslümanlar arasında halifelik, imamet ve ehl-i beyt hassasiyetinin gelişip yayılmasını engellemek için yasakladığı üzerinde durulmuştur (Cabbari, 1396: 79).⁵

Halife Ömer'in iktidarı dönemi 2 yıldır. H. 23'te Zilhicce ayının sonlarına doğru gûlamı Ebu Lülü tarafından öldürülmüştür. Halife Ömer'den sonra İslam devletinin başına geçmesi beklenen iki isim vardı. Beni Ümeyye kabilesinin temsilcisi Osman ve Beni Haşim kabilesinin temsilcisi Ali idi. Yapılan meşveret neticesinde Osman, halife olarak İslam devletinin başına üçüncü halife olarak geçti. Halife Osman dönemiyle ilgili olarak kitapta; 12 yıllık halifelik süresince ilk 6 yılın sakin geçtiği diğer yarısında ise farklı bölgelerin siyasi yapısında değişikliklerin yapıldığı, nitekim bu değişiklikler ve atamalar Halife Osman'a karşı isyanların çıkmasına yol açtığı üzerinde durulmuştur. İlk itirazlar yanındaki sahabelerden gelmiştir. "Hakem b. Ebi el-As Emevi'nin iki oğlu vardı. Bunlar Mervan ve Hares idi. Halife Osman, Mervan'ı kâtip yaptı, Hares'i ise Medine pazarının denetimi mesulü yaptı." Kitapta, Velid b. Ukbe'nin Kur'an'ı aşkla okuduğu üzerinde durulsa da dipnotta; onun Kûfe valiliği sırasında şarap içmesi, sahabelerin itirazı neticesinde Halife Osman'ın onu azletmesi ve Medine'deyken İmam Ali tarafından had cezasına çarptırılmıştır (Cabbari, 1396: 80). Yine Osman'ın halifeliğine çıkan itirazların diğer bir sebebi ise Mısır'da Müslümanlara zulmedecek Abdullah b. Sâ'd b. Ebu Serh'in Mısır'a vali olarak atanmış olmasıydı (Cabbari, 1396: 80). Tüm bu yanlış atamalar sonucunda gerek sahabeler arasında gerekse de Müslümanların itirazlarının Halife Osman'ın sonunu getirdiği üzerinde durulmuştur.

Kitapta Halifelerin dördüncüsü olan Halife Ali'nin yönetim devresi "Marifet ve Adalet Yönetimi" olarak tanımlanmıştır. Halife Ali'nin döneminde dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi birçok sorunun olduğu, ancak bu sorunların temel kaynağının önceki halifeler dönemindeki uygulamalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu sorunlar alt başlıklar halinde işlenmiştir. Dini sorunlar başlığında; bu alandaki temel problemin dinin temel öğretilerinin Müslümanlara öğretilmesiydi. Ancak ilk olarak Halife Ömer döneminde, Hz. Peygamber'in hadislerinin nakli ve anlatımının yasaklanması, kişisel ve keyfi tasarrufların dini öğretimin önüne geçtiği, hatta Halife Ebu Bekir ve Halife Ömer'in sözlerinin Peygamber hadislerinin önüne geçtiği belirtilmektedir. Dini sorunların çözümü

4. لازم به ذکر است که فتح ایران با کمک خود مردم ایران صورت گرفت. آنان که از ظلم و ستم سلاطین به ستوه آمده بودند، (از همان آغاز خلافت به سختی با نقل و نیز کتابت احادیث نبوی به مخالفت برخاست! از این رخداد در منابع تاریخی) با عنوان «منع نقل و تدوین حدیث» یاد می شود که با شدت و ضعف تا پایان قرن اول هجری ادامه یافت. و این در حالی بود که رسول خدا بر ثبوت و تدوین روایات تأکید داشت. به اعتقاد محققان، دلیل اصلی منع نقل و تدوین حدیث، جلوگیری از (گسترش روایات مربوط به شأن و جایگاه اهل بیت به ویژه مسئله امامت و خلافت آنان بوده است (Cabbari, 1396: 79).

5. او از همان آغاز خلافت به سختی با نقل و نیز کتابت احادیث نبوی به مخالفت برخاست! از این رخداد در منابع تاریخی) با عنوان «منع نقل و تدوین حدیث» یاد می شود که با شدت و ضعف تا پایان قرن اول هجری ادامه یافت. و این در حالی بود که رسول خدا بر ثبوت و تدوین روایات تأکید داشت. به اعتقاد محققان، دلیل اصلی منع نقل و تدوین حدیث، جلوگیری از (گسترش روایات مربوط به شأن و جایگاه اهل بیت به ویژه مسئله امامت و خلافت آنان بوده است (Cabbari, 1396: 79).

için Halife Ali'nin “*bu gün İslam'da sapma, şüphe ve yorumlar yapan Müslüman kardeşlerimizle savaşma zamanıdır*” (Cabbari, 1396: 90)⁶ sözü aktarılmaktadır.

Ahlaki sorunlar başlığı altında; ikinci ve üçüncü halifelerin bazı siyasetlerinin insanları dünya derdine düşmesine sebep olduğu işlenmiştir. İkinci halife (Halife Ömer)'nin tabaka tanımının Peygamber ashabının ve toplum kesimler arasında fark oluşturduğu bu yüzden İslam'da daha fazla geçmişi olması sebebiyle bazı sahabelerin daha iyi mali imkânlar aldığı belirtilmektedir. Ayrıca Halife Osman döneminde Emevi ailesi ve onun eşrafının durumunun iyi olduğu ve bundan dolayı aristokrat ruhun ve dünyevileşmenin insanlar arasında yayıldığı; bu durumun insanların ilgi ve davranışlarının gayri ahlaki olmasına neden olduğu kaydedilmiştir.. Bu yüzden İmam Ali, yukarıda sıralanan gerekçelerle Peygamber'in ölümünden sonra toplumun aldığı yeni hal üzerinde düşündü (Cabbari, 1396: 90).

Halife Ali döneminin en önemli meselelerinden bir diğeri ise içtimai meselelerdir. Kitapta içtimai meseleler başlığı altında; İmam Ali'den önceki halifeler döneminde Arap ve Acemlere (İranlı) yönelik menşe/köken ve sınıfsal bakış en önemli sorunlardan birini teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Peygamber'in vefatından sonra Acemler üzerindeki Arap üstünlüğü tekrardan yerleştirildi. Özellikle ikinci halife döneminde Arapların Mevali'lerden (Gayri Arap Müslüman) hoşlanmadıkları ve onlara Araplardan farklı bakılmaktaydı. İmam Ali Halifeliğin ilk evresinde Beytül-mâl'dan Arap ve Gayr-ı Araplar arasındaki eşitsizliğe son verdi ve bu durum itirazlara neden oldu. Bu itirazlar Arap eşrafından (Beni Kays gibi) hatta İmam Ali'nin yakınlarından (Kız kardeşi gibi) gelmiştir (Cabbari, 1396: 90-91).

Halife Ali döneminin iktisadi sorunları başlığında; Allah Resulü döneminde Müslümanların Beytül-mâl'dan eşit bir şekilde faydalanmaktaydı. Ancak diğer halifeler döneminden miras kalan Beytül-mâl taksimatındaki adaletsizlikten kaynaklı problemler çıktığı belirtilmektedir. Özellikle ikinci halife döneminde başlayan bu kargaşa Halife Osman zamanında da devam etti. İmam Ali halife olduğu ilk günden itibaren bu duruma son vererek Peygamber dönemindeki dağılımı esas aldı (Cabbari, 1396: 91).

İmam Ali'nin halifeliği döneminin hiç şüphesiz en önemli hadiselerinin başında Cemel/Deve Vakası ve Sıffin Savaşı gelmektedir. Nitekim kitapta Cemel vakası detaylı bir şekilde işlenmiş ve bu olay için; “*İmam Ali'nin halifeliğinin başlangıcında en üzücü olaylardan birinin Cemel savaşıdır. Bu olay sonraki bazı acı olaylara kaynaklık etti. Bu olaylardan biri Sıffin savaşı ve Nehrevan savaşıdır.*” (Cabbari, 1396: 93) şeklinde bir tanımlama yapılmıştır.

İmam Ali'nin Cemel vakasından sonra Medine yerine Kûfe'ye geçmesi sebepleri bahsinde ilginç bir ifadeye yer verilmektedir. “*Bazı Kûfe Müslümanlarında Şiilik eğilimi vardı.*” (Cabbari, 1396: 93) Özellikle daha önceki halifeler döneminde “ehli-i beyt” kavramı kullanılmıştır. Ancak İmam Ali dönemine ise “Şii” ifadesi kullanılmıştır. İmam

⁶ (amروزه از آن روی با برادران مسلمانان وارد جنگ شده ایم که انحراف، کجی، شبهه و تأویل در اسلام وارد شده است) Bkz. (Cabbari, 1396: 90).

Ali'nin halifelik dönemi diğer olaylarından birisi de Muvaiye ile girmiş oldukları mücadele ve "Hakem Vakası" detaylı olarak üzerinde durulmuştur. Yine bu olaydan sonra da İmam Ali'nin şehadeti işlenmiştir. 19 Ramazan h. 40'da İmam Ali, Kûfe Camisinde haricilerin kalıntılarından olan İbn Mülcem tarafından öldürüldü (Cabbari, 1396: 97).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EĞİTİM SİSTEMİ VE İSLAM TARİHİ DERS KİTABININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Genel Hatlarıyla Türkiye'deki Eğitim Sistemi

Osmanlı döneminde geleneksel eğitim kurumlarında sürdürülen eğitim öğretim temel olarak 18. ve 19. yüzyıldan itibaren batılılaşmanın etkisi ile geleneksel konuların yanı sıra modern okullar da kurulmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ulusal eğitim politikasının temel ilkeleri Mustafa Kemal Atatürk tarafından yeniden belirlenmiştir. Buna göre Türk eğitim sistemi ulusal, bilimsel, uygulamalı, karma ve laik olacak şekilde planlanmıştır (Onur, 1994: 10).

Türkiye'deki eğitim sistemi, örgün ve yaygın eğitimden oluşmaktadır. Buna göre belirli yaş grubu ve aynı seviyedeki bireylere okullarda verilen sistemli eğitime örgün eğitim adı verilir. Örgün eğitim, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsamaktadır (Gür & Çelik, 2009: 11). Günümüzde Yükseköğretim dışında temel eğitim okul öncesi, ilköğretim (ilk ve ortaokul) ve ortaöğretim (lise) kurumlarında zorunlu olarak (4+4+4) verilen eğitimdir (Memişoğlu, 2017: 156-179).

İslam Tarihi Ders Kitabının Genel Özellikleri

Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liselerinde seçmeli olarak 11. veya 12. sınıflarından birinde haftada iki (2) saat okutulan bu dersin kitabı, bir komisyon tarafından yazılmıştır (Aydınlı vd., 2018). Anadolu İmam Hatip Lisesi müfredatında mevcut bulunan "İslam Tarihi" dersi, İmam Hatip Liselerinin 11. ve 12. sınıflarının herhangi bir döneminde haftada iki saat okutulmak üzere düzenlenmiştir. Dersin içeriği hazırlanırken ortaöğretim müfredatında ortak genel kültür dersleri olarak kabul edilen "Tarih" dersinin içeriği ile uyumlu olmasına özen gösterilmiştir. İçerikte klasik dönem politik hadiseler, Türklerin İslam'a etkilerine ve son dönem İslam dünyasında meydana gelen gelişmelere ağırlık verilmiştir. Böylece bu dersin bir Arap tarihi olarak yanlış algılanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır (Şeker, 2003: 73). Burada öğrenciye verilmek istenen en önemli kazanım, "*objektifliği esas alan bir bakış açısı doğrultusunda sağlam bir tarihî zemin üzerine oturtulması*"dır (İslam Tarihi Dersi Öğretim Programı, 2014: 3-4).

2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı için hazırlanan bu eser 212 sayfadan müteşekkil olup yedi (7) bölümden oluşmaktadır. Eser, İmam Hatip ve Anadolu İmam Hatip Liselerinin 10. Sınıfında okutulan “Siyer” dersinin bir sonraki adımı olarak kabul edildiğinden, İslam Tarihi kitabında, “İslamiyet Öncesi Arap Yarımadası, Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Hayatı ve Risaletin Mekke Dönemi” şeklinde Siyer kitabında yer alan konuların doğal olarak devamı olma özelliğini taşımaktadır (Dilekçi vd., 2018: 96-104).

Seçmeli İslam Tarihi kitabının bölümleri ve her bölüm içinde ele alınan ana başlıklar ile alt başlıklar şu şekildedir:

Birinci bölüm: Eserin birinci bölümünde, “İslam Tarihine Giriş ve Asr-ı Saâdet Dönemi” ana başlığının altında, “İslam Tarihinin konusu, amacı, metodu ve kaynakları ile beraber İslam öncesi Arabistan ve dünya, Hz. Muhammed’in (sav) peygamber oluşu, İslam’ın Mekke dönemi, hicret ve İslam’ın Medine dönemleri” işlenmektedir. Ayrıca bu kısımda, “Medine İslam Devleti’nin kuruluşu, Medine İslam Devleti’nin siyasi, askeri ve dini ilişkileri ile Medine İslam Devleti’nin diplomatik ilişkileri ve İslam’ın yayılma süreci” ele alınmaktadır. Bölüm sonunda ise “Veda Haccı, Veda Hutbesi ve Hz. Muhammed’in (sav) vefatı” işlenerek ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 10-49).

İkinci Bölüm: “Dört Halife (Hulefa-yi Raşidîn) Dönemi” ana başlığı altında ilk olarak Hz Muhammed’den (sav) sonra devlet idaresi ele alınmaktadır. Daha sonra sırasıyla “Hz. Ebu Bekir dönemi, Hz. Ömer dönemi, Hz. Osman dönemi ve Hz. Ali dönemi” şeklinde ilk dört halife dönemi ele alınmıştır. Bölüm sonunda ise Dört halife döneminin İslam Tarihi’ndeki yeri ve önemi işlenerek ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 50-63).

Üçüncü Bölüm: “Emeviler” ana başlığı altında ilk olarak “Emeviler ve Emevilerin kuruluş dönemi ile Yezid dönemi ve olayları” alt başlıkları vardır. Yezid dönemi ve olayları alt başlığı altında da “hilafetin saltanata dönüşmesi ve buna tepkiler, Hz. Hüseyin ve Kerbela olayı ile Abdullah b. Zübeyr olayı ve hilafet mücadelesi” ayrı ayrı başlıklar altında işlenmektedir. Daha sonra “fetihler ve İslam coğrafyasının genişlemesi, Ömer b. Abdülaziz dönemi ve İslam’ın hızlı yayılış süreci ile Emeviler dönemi diğer önemli olaylar alt başlığı ile devam etmektedir. Emeviler dönemi işlenirken mevali, diğer iç sorunlar ve dış ilişkiler” şeklinde ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bölümün sonunda ise Emevilerin yıkılışı, Emevilerin İslam Tarihindeki yeri ve önemi işlenerek ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 64-83).

Dördüncü Bölüm: “Endülüs Emevi Devleti” ana başlığı ile devam eden kitabın bu bölümünde, “Endülüs’ün fethi ve Valiler dönemi, Endülüs Emevi Devleti” şeklinde ilk alt başlıklar mevcuttur. Endülüs Emevi Devleti alt başlığı altında, “Emirlik dönemi, halifelik dönemi ve yıkılışı” şeklinde dönem mütalaa edilmiştir. Daha sonra, “Emeviler sonrasında Endülüs, Endülüs’te Müslüman varlığına son verilmesi, Osmanlı-Endülüs-İspanya ilişkileri, Hristiyanların elinde Endülüslüler ve Endülüs İslam Devleti’nin önemi

ve Batı medeniyetine etkisi” şeklinde alt başlıkların olduğu görülmektedir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölüm de yine ünite değerlendirmesi ile tamamlanmıştır (Aydınlı vd., 2018: 84-97).

Beşinci Bölüm: “*Abbasiler*” ana başlığı altında ele alınan bu bölümde, ilk olarak “Abbasilerin kuruluşu, Abbasiler yönetiminde mevali ağırlığı, Abbasilerin din politikası ve iç sorunlar” alt başlıkları mevcuttur. İç sorunlar alt başlığı altında ise, “yönetim karşıtı dini ve siyasi hareketler ile İslam karşıtı dini ve siyasi hareketler” ele alınmıştır. Daha sonra ise “merkezi idareden kopmalar, askeri ve siyasi ilişkiler, Moğol istilası ve Abbasilerin yıkılışı ile Abbasilerin İslam Tarihindeki yeri ve önemi” şeklinde alt başlıklar ile bölüm tamamlanmış ve yine son kısımda ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 98-117).

Altıncı Bölüm: Bu bölümde ana başlık, “*İslamiyet ve Türkler*” şeklindedir. Ana başlık altında ilk olarak “Türk Arap ilişkileri” şeklinde bir alt başlık mevcuttur. Bu başlığın altında ise, “Emeviler öncesi, Emeviler dönemi ve Abbasiler dönemi” şeklinde ayrı ayrı başlıklar bulunmaktadır. Daha sonra “Türklerin İslam dinine girişi, Müslüman Türk Devletleri ve Türklerin İslam Dünyasındaki faaliyetleri” şeklinde alt başlıklar vardır. Bu kısımda, “Selçuklular ve Abbasi Halifeliğinin korunması, Haçlı Seferleri karşısında Anadolu Selçukluları, İslam coğrafyasının korunmasında Osmanlıların rolü, Osmanlıların kutsal topraklara hizmetleri ve Selçuklu ve Osmanlıların İslam medeniyetine katkıları” şeklindeki mevcut başlıklarla Türklerin İslam dünyasına katkıları işlenmiştir. Bölümün son kısmında, “İslam dininin yayılmasında Türklerin rolü” alt başlığı altında, “Orta Asya’da İslam dininin yayılması, Hint Yarımadası’nda İslam dininin yayılması, Anadolu’nun İslamlaşması ve Balkanlarda İslam dininin yayılması” meseleleri işlenmiş olup son kısımda ünite değerlendirmesi yapılmıştır (Aydınlı vd., 2018: 118-150).

Yedinci Bölüm: Kitabın son bölümünde, “*Günümüz İslam Dünyası*” ana başlığı altında sırasıyla “Asya kıtasında Müslümanlar, Afrika kıtasında Müslümanlar, Balkanlarda Müslümanlar, Avrupa Ülkelerinde Müslümanlar, Amerika kıtasında Müslümanlar, Avustralya kıtasında Müslümanlar” konuları başlıklar halinde işlenmiştir. Yine bu bölümde, “İslam dünyasındaki siyasi ve iktisadi gelişmeler, İslam dünyasının ekonomik yapısı ve doğal zenginlikleri, İslam dünyasındaki ilmî ve fikrî gelişmeler, İslam dünyasında medeniyetler arası ilişkiler ve kültürel gelişmeler, İslam dünyasının siyasi ve uluslararası teşekkülleri, Türkiye ile diğer İslam ülkeleri arasındaki ilişkiler ile İslam ülkeleri ve bunların uluslararası teşekküllerle ilişkisi” şeklinde alt başlıklar bulunmaktadır. Yine son kısımda ünite değerlendirmesi yapılarak ilgili bölüm tamamlanmıştır (Aydınlı vd., 2018: 151-201).

SEÇMELİ İSLAM TARİHİ DERS KİTABINA GÖRE DÖRT HALİFE

Türkiye’de İmam Hatip / Anadolu İmam Hatip Liseleri’nde okutulan “Seçmeli İslam tarihi” kitabının ikinci bölümünde, daha önce de zikrettiğimiz gibi- “*Dört Halife (Hulefa-*

yi Raşidin) Dönemi” başlığı altında Hz. Ebu Bekir’den Hz. Ali’ye uzanan bu dört halife dönemi ele alınmaktadır.

Bölümün girişinde, öğrencilerin üniteye hazırlık yapması amacıyla;

1. Dört halifenin Hz. Peygamber’le akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerini araştırınız.
2. Hz. Ebu Bekir’in kişilik özellikleri hakkında bilgi toplayınız.
3. İrtidat ve mürted kelimelerinin anlamlarını öğreniniz.
4. Dört Halife Dönemi’nde İslam’ın yayıldığı bölgeleri bir harita üzerinde inceleyiniz.
5. Dört Halife Dönemine neden? Hulefa-yi Raşidin isminin verildiğini açıklayınız (Aydınli vd., 2018: 50) şeklinde beş soru sorulmuştur.

Eserde, dört halife dönemi işlenirken ele alınan konular ve kullanılan dil, yerleşik Sünni anlayışın varlığını hissettirmektedir. Klasik Sünni İslam Tarihi kaynaklarında olduğu gibi, Hz. Peygamber (sav)’in vefatından sonra Kur’an-ı Kerim’in ilkeleri doğrultusunda şûrâ prensibinden hareketle halife seçiminin yapıldığı vurgulanmaktadır (İnayet, 2008: 18).⁷ Hatta Hz. Ebu Bekir’den sonra gelen diğer halifelerin de şûrâ ve biat ilkeleri doğrultusunda seçim sisteminin gerçekleştiği, halifeler döneminde yönetimin, Hz. Peygamber’in yönetim anlayışı çerçevesinde devam ettiği ifade edilmiştir. Ancak dört halifeden sonra devlet yönetiminde yeni tarz ve sistemlerin geliştiği özellikle Hz. Osman’ın şehit edilmesi ile başlayan ve Hz. Ali’nin halife seçilmesi ile devam eden süreçte gelişen olayların bu yeni sistemin oluşmasına zemin hazırladığı anlatılmaktadır. Yeni oluşan yönetim sistemi ile alakalı olarak da Muâviye’nin Hz. Ali’nin hilafetini tanımaması ve beş yıllık hilafeti süresince Hz. Ali’yi tanımaması gösterilmektedir. Sonraki süreçte de Hz. Hasan’ın Muaviye’nin muhalefetine dayanmadığı için onun lehine hilafetten çekildiği, Muaviye’nin İslam Devleti’nin idaresini ele geçirmesiyle birlikte devletin adının Emevi Devleti olduğu yine eserde zikredilen bir diğer unsurdur. Ancak burada kırılma noktası, Muaviye’nin ölmeden önce oğlu Yezid’i veliaht tayin etmesiyle birlikte şûra sistemi terk edilmiş, hilafet kavramı yerine saltanat sistemi getirilmiştir. Dolayısıyla Emeviler’den sonraki İslam devletleri artık saltanat sistemi ile yönetilmiştir (Aydınli vd., 2018: 51).

“Hz. Ebu Bekir Dönemi (632-634)” başlığı altında, Hz. Ebu Bekir’in, Hz. Peygamber (sav)’in defin işlemlerinin gerçekleştiği esnada hatta “hassas” bir dönemde halife seçildiği ifade edilmektedir. Hz. Ebu Bekir göreve gelir gelmez ilk olarak Hz. Peygamber tarafından hazırlanan Usame komutasındaki orduyu göndermiştir. Ayrıca yine başlangıcı Hz. Peygamber dönemine dayanan ve kendilerine dinden dönme hadisesi olarak bilinen Ridde Olayları ve ridde olaylarının doğal sonucu olarak ortaya çıkan yalancı peygamberler meselesi, bu dönemin ilk problemleri olarak kabul edilmektedir. Özellikle dinden dönenler ile yalancı peygamberlerle mücadele etmek için bir ordu hazırlanmış ve bu ordunun başına Halid b. Velid komutan olarak tayin edilmiştir. Hz. Peygamber’in vefatı sonrası Yemen, Hadramevt, Mehre, Umman ve Bahreyn’de

⁷ İnayet, Sünni kaynaklarda özellikle bu dönemi en iyi ifade eden kavramların hilafet, icmâ ve biat olduğunu ifade etmektedir. Bkz. (İnayet, 2008: 18)

çıkan isyanın bastırılması, Irak ve Suriye bölgelerinin fetihlerine başlanması, Bizans ile Ecnadeyn savaşının yapılması ve galibiyet elde edilmesi Hz. Ebu Bekir döneminin önemli olayları arasındadır. Bu dönemde meydana gelen savaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezbere bilen çok sayıda sahabe şehit olduğu için Hz. Ömer'in de desteği ile Zeyd b. Sabit'in başkanlığında bir komisyon kurularak Kur'an'ın cem edilerek "Mushaf" adı verilen ve tek bir nüshadan oluşan bir kitap haline getirilmesi bu dönemin en önemli hadisesi olarak kabul edilmektedir (Aydın vd., 2018: 52-55).

"Hz. Ömer (634-644)" başlıklı kısımda Hz Ömer dönemi ele alınmıştır. Hz. Ebu Bekir'in teklifi ve isteği ile seçilen Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir döneminden kalan Irak bölgesinin fethi işlemlerini devam ettirmiştir. Müslümanlar, Hz. Ömer döneminde de özellikle Ürdün'deki Fihl bölgesinde Bizans ile yapılan savaşı kazanarak Bizans karşısında bir galibiyet daha almıştır. Yine bu dönemde, Herakliyus'un ordusu ile karşı karşıya gelinmiş ve Müslümanlar bu savaştan galip çıkmış, Amr b. el-As tarafından Kudüs fethedilmiş ve Mısır'ın fethi tamamlanmıştır. Abdullah b. Sa'd tarafından İfrikiyye (Tunus) fethedilmiş ve böylece Bizans'ın İfrikiyye'deki hâkimiyetine son verilmiştir. Her ne kadar daha önce varlığı bilinse de, "Beytülmâl" bu dönemde kurumsal bir kimlik kazanmış, cephede savaşan askerler arasında meydana gelen muhtemel husumetlere karşı askeri kadılar atanmış, hapishaneler resmi bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca uzak bölgelere ordugâhlar kurulmuştur. Hz Ömer döneminde sadece askeri alanda değil ekonomik, mali, politik uygulamalarla İslam devlet teşkilatının önemli ölçüde oluştuğunu söylemek mümkündür (Aydın vd., 2018: 55-56).

Üçüncü halife Hz. Osman döneminin anlatıldığı "*Hz. Osman Dönemi (644-656)*" başlığı altında ilk olarak, on iki yıllık hilafetinin ilk yarısında İslam toplumunda huzur ve sükûnetin olduğu ancak sonraki altı yıllık kısımda ise durumun değiştiğine işaret edilmiştir. İlk altı yıllık dönemde, diğer dönemlerde olduğu gibi fetih politikası devam etmiş, İslam Devleti tarafından ilk kez bir donanma kurularak denizlerde de fetihlere başlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak Kıbrıs'a daha sonra da Sicilya adasına seferler düzenlenmiştir. Yine bu dönemde Bizans Kralı II. Konstantin döneminde donanma hazırlanmış ve iki donanma Finike bölgesinde Zâtu's-Savan Savaşı'nda karşı karşıya gelmiş ve Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Ayrıca İslam orduları bu dönemde Türkistan, Anadolu, Dağıstan ve Atlas Okyanusu'na kadar ilerlemiş, Kuzey Afrika tamamen Müslümanların kontrolüne girmiştir. Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yıllık kısmında, 650'li yıllardan itibaren birtakım kargaşalara ortaya çıkmaya başlamış, başta Kûfe, Şam, Basra, Mısır ve başkent Medine olmak üzere birçok yerde muhalif gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Hz. Osman'ın valiliklere yakın akrabalarını ataması, akrabalarına bağışlarda bulunması, uygulamaları eleştiren sahabelere karşı uygulanan sert tutum gibi bazı eylemler, bu kargaşaların altında yatan sebeplerden bazıları olarak dile getirilmektedir. Ayrıca Hz. Osman döneminde fetihlerin yavaşlaması, sahabe soyunun giderek azalması, sınırların genişlemesi ile merkezden uzaklaşma taassub ve asabiyet, sahabeye karşı tavrın değişmesi gibi etkenler de yine Hz. Osman döneminde ortaya çıkan kargaşanın diğer nedenleri olarak kabul edilmektedir. Hz. Osman döneminde icra edilen en önemli faaliyet olarak Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması gösterilir. Nitekim İslam

topraklarının genişlemesi üzerine Kur'an'ın çoğaltılmasını zorunluluk haline getirmiştir. 656 yılında Hac gerekçesiyle yola çıkan muhalif gruplarla Hz. Ali görüşmüş ve grubun talebi üzerine Mısır Valisi görevden alınmıştır. Daha sonra geri dönen grup, kendilerinin öldürüleceğine dair bir mektup ele geçirdiklerini iddia etmişlerdir. Ancak mektubun Hz. Osman tarafından değil kâtabi Mervan tarafından yazıldığı anlaşılınca grup Mervan'ı istemiştir. Grubun bu talebinin olumsuz sonuçlanması üzerine çıkan karışıklıkta bir grup, Hz. Osman'ın evine girmiş ve Hz. Osman'ı şehit etmişlerdir (Aydınlı vd., 2018: 56-58).

Halifeler döneminin son kısmında, “*Hz Ali Dönemi (656-661)*” başlığı altında dördüncü halife Hz. Ali dönemi ele alınmaktadır. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile sonuçlanan hadiseler, Hz. Ali döneminin ilk döneminde de Müslümanlar arasında şaşkınlık yaratmış ve yaşananlara bir anlam verilememiştir. Ayrıca halifenin şehit edilmesinde aktif rol oynayan kitle, yeni halifenin seçilmesini istemiştir. Yapılan seçimlerde Hz. Ali halife olmuş, ancak başta Muâviye olmak üzere Ümeyyeoğulları Hz. Ali'yi halife olarak kabul etmemişlerdir. Her ne kadar Hz. Osman'ın katilleri bulunamamışsa da, ilk dönem icraatları başlamış ve bu kapsamda önemli illerin valileri değiştirilmiştir. Talha bin Ubeydullah ve Zübeyir bin Avvam, Basra ve Kûfe gibi iki önemli şehrin valiliğini istemişlerse de bu talep kabul görmemiştir. Ümeyyeoğulları, muhalif bazı gruplarla bir araya gelerek Hz. Ali'ye ilk isyanı gerçekleştirmişler ancak başarılı olamamışlardır. Bu dönemde Hz. Osman'ın suçsuz yere öldürüldüğünü düşünen Hz. Aişe, isyancılar yüzünden bozulan düzeni yeniden sağlamayı ve suçluları cezalandırmak istediklerini halifeye bildirdiler. Ancak süreç içinde yaşanan olumsuzluklar dolayısıyla başta Hz. Aişe olmak üzere Talha b. Ubeydullah, Zübeyir b. Avvam ve Hz. Ali'nin ön planda olduğu, Hz. Aişe'nin devesi etrafında gerçekleşen “Cemel” vakası meydana gelmiştir. Her ne kadar Hz. Ali galip gelmişse de kendisiyle savaşanlara iyi davranmış ve Basra'nın yağmalanmasına izin vermemiştir. Hz. Ali döneminde meydana gelen bir diğer hadise de “Siffin” hadisesidir. Kendisine biat etmeyen Muâviye ile mücadele etmeye karar veren Hz. Ali arasında Siffin ovasında karşı karşıya gelmiş, üç ay sonunda savaşı Hz. Ali kazanmak üzereyken Amr. b. El-As'ın tavsiyesi üzerine Muâviye'nin askerleri mızraklarının ucuna Kur'an sayfalarını takmışlardır. Hz. Ali, yaşanan olayların vehameti hakkında yeterli bilgiye sahip olmasına rağmen, mushafın mızraklarda taşınmasından dolayı ön safta yer alan askerler savaşmayı bırakmıştır. Hz. Ali, grubu itaate çağırılmışsa da grup Hz. Ali'den Kur'an'ın hakemliğini kabul etmesini istemiştir. Bu olay, İslam Tarihi'nde “Tahkim Hadisesi” olarak bilinmekte olup tahkime zorlayan grup da İslam Tarihi'nde “Hariciler” olarak anılmıştır. Hz. Ali'nin hakemi Ebû Mûsâ el- Eşari; Muâviye'nin hakemi de Amr b. Âs seçilmiştir. Tahkim sürecinde her ikisinin de azledilmesi ve yeni halifenin şura ile seçilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Amr b. el-As'ın hilesi ile Muaviye halife tayin edilmiştir. Her ne kadar Hz. Ali buna itiraz etmişse de Suriyeliler Muaviye'ye biat etmişlerdir. Hz. Ali bu dönemde Harici olarak kendilerini adlandıran grupla mücadele etmiştir. Haricilerle Hz. Ali arasında Nehrevan bölgesinde (aynı isimle) bir savaş meydana gelmiş ve bu savaş sonunda Haricilerin çoğu öldürülmüştür. Ancak Hz. Ali, İbn Mülcem isimli bir harici

tarafından şehit edilmiştir. Yaşanan savaşlar ve kazanılan zaferler, Hz. Ali döneminin önemli başarılı faaliyetleri arasında kabul edilmektedir (Aydınlı vd., 2018: 59-61).

Bölüm sonunda, “*Dört Halife Dönemi’nin İslam Tarihindeki Yeri ve Önemi*” başlığı altında genel olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sakifetü Ben-i Saide’de şura ile Hz. Ebu Bekir’in seçilmesiyle başlayan dört halife dönemi, Hz. Ali’nin şehadeti ile sona ermiştir. Özellikle bu başlık altında, her halife dönemine ait yapılan icraatlar hakkında ayrı ayrı değerlendirmeler yapılmıştır. Bölümün sonunda, İslam medeniyetinin kendine özgü ve büyük bir medeniyet olarak geniş alanlara yayıldığı ve günümüze kadar da varlığını devam ettirdiği ifade edilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu kısmında, İran İslam Cumhuriyeti’nde lise düzeyinde 10. Sınıflar için hazırlanan “*Tarih-i İslam (I)*”⁸ ders kitabı ile Türkiye Cumhuriyeti lise düzeyinde 11. ve 12. Sınıflar için hazırlanmış “*İslam Tarihi*”⁹ ders kitabının nicelik yapısına girmeden tarihsel realiteye uygunluk bakımından muhtevası hususunda her iki kitabın, dört halife dönemiyle ilgili bir mukayesesi yapıldı.

T.İ.’de İslam’ın zuhuru sırasında Arabistan ve çevresinin coğrafyasından başlayarak İmam Hüseyin (a.s.)’in katli ve Emevilerin İktidarı evresine kadarki dönem işlenmiştir. *İ.T.*’de ise İslam Tarihine Giriş ve Asr-ı Saâdet Dönemi ile başlayıp günümüz İslam dünyası ile geniş bir zamanı kapsayan bir içerik sunulmuştur.

T.İ.’de Ebu Bekir’in halifeliği için ilk olarak mevcut koşulları anlama kudretine sahip olmasından dolayı seçilmiştir. Ancak hem halifenin hem de Müslümanların sorunları vardı. Bu sorunların başında ise dinden dönmelerin (بحران ارتداد) yaşandığı ve bunlarla mücadele edilmiştir şeklinde bilgiler verilmiştir. Halife Ebu Bekir’in yönetimine karşı Müslümanların hoşnutsuzluğu ise şu şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Yemame savaşı sonrasında yaklaşık 700 tane hafızın şehit olmasından dolayı Müslümanlar arasında Ebu Bekir’in halifeliğine karşı hoşnutsuzluklar ve itirazlar çıkmaya başlamıştır. Çünkü mürtetlerin bastırılması sırasında diğer bazı kabileler zarar görmüşlerdi. Bu yüzden zekâtlarını vermeyerek onun yönetimini istememişlerdir. Bu yüzden Hz. Peygamberin halifesinin ehl-i beyt’ten imam Ali’nin olmasını istiyorlardı. *İ.T.*’de Ebu Bekir’in, Hz. Peygamberin defin işlemlerinin gerçekleştiği esnada, “hassas” bir dönemde halife seçildiği ifade edilmektedir. Halife Ebu Bekir’in dönemine yalancı peygamber ve dinden dönenlerle girilen mücadelelerden dolayı “hassas” tanımı yapılmıştır. *İ.T.*’de hafızların şehadeti ve Müslümanların Ebu Bekir’in halifeliğine yönelik hoşnutsuzluğuna değinilmemiştir.

⁸ Çalışmanın sonraki kısımlarında “*Tarih-i İslam (I)*” kitabı metin içinde “*T.İ.*” olarak gösterilecektir.

⁹ Çalışmanın sonraki kısımlarında “*İslam Tarihi*” kitabı metin içinde “*İ.T.*” olarak gösterilecektir.

Halife Ömer dönemiyle ilgili özellikle hadislerin ve düzmece hadislerin önüne geçmek için “Hadislerin derlenmesi ve yasaklanması” mevzusu *İ.T.*’de hiç bahsedilmezken *T.İ.*’de ise özellikle vurgulanmıştır. Halife Ömer’in bu eyleminin Müslümanlar arasında halifelik, imamet ve ehl-i beyt hassasiyetinin gelişip yayılmasını engellemek için yaptığı üzerinde durulmuştur.

Halife Osman dönemiyle ilgili olarak *T.İ.*’de; 12 yıllık halifelik süresince ilk 6 yılın sakin geçtiği diğer yarısında ise farklı bölgelerin siyasi yapısında değişikliklerin yapıldığı, nitekim bu değişiklikler ve atamalar Halife Osman’a karşı isyanların çıkmasına yol açtığı işlenmiştir. *İ.T.*’de ise 12 yıllık hilafetin ilk yarısında İslam toplumunda huzur ve sükûnetin olduğu ancak sonraki 6 yıllık kısımda ise durumun değiştiğine işaret edilmiştir. Hilafetin ikinci 6 yıllık kısmında birtakım kargaşalar meydana gelmiş, başta Küfe, Şam, Basra, Mısır ve başkent Medine olmak üzere birçok yerde muhalif gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Halife Osman’ın valiliklere yakın akrabalarını ataması, akrabalarına bağlılarda bulunması, uygulamaları eleştiren sahabelere karşı uygulanan sert tutum gibi bazı eylemler, bu kargaşaların altında yatan sebeplerden bazıları olarak dile getirilmektedir.

T.İ.’de Halifelerin dördüncüsü olan Halife Ali’nin yönetim devresi “Marifet ve Adalet Yönetimi” olarak tanımlanmıştır. Kitapta en kapsamlı olarak ele alınan bu dönemdir. Halife Ali’nin döneminde dini, ahlaki, içtimai ve iktisadi birçok sorunun olduğunu ancak bu sorunların temel kaynağının önceki halifeler dönemindeki uygulamalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda Halife Ömer döneminde, Peygamberin hadislerinin nakli ve anlatımının yasaklanması, kişisel ve keyfi tasarrufların dini öğretimin önüne geçtiği, hatta Halife Ebu Bekir ve Halife Ömer’in sözlerinin Peygamber hadislerinin önüne geçtiği örnekleri vermiştir. İkinci ve üçüncü halifelerin bazı siyasetlerinin insanları dünya derdine düşmesine sebep olduğu belirtilmiştir. Ayrıca İmam Ali’den önceki halifeler döneminde Arap ve Acemlere (İranlı) yönelik menşe/köken ve sınıfsal bakış en önemli sorunlardan birini teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Peygamberin vefatından sonra Acemler üzerindeki Arap üstünlüğü tekrardan yerleştirildiği, özellikle Halife Ömer döneminde Arapların Mevali (Gayri Arap Müslüman)’lerden hoşlanmadıkları ve Araplardan farklı baktıklarını, Beytülmâl taksimatındaki adaletsizlikten kaynaklı problemler çıktığı belirtilmektedir. Halife Ömer döneminde başlayan bu kargaşa Halife Osman zamanında da devam etti. İmam Ali halife olduğu ilk günden itibaren bu duruma son vererek peygamber dönemindeki dağılımı esas aldı ve bu içtimai sorunu İmam Ali döneminde ortadan kaldırılmaya çalışıldığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca Halife Ali döneminde Müslümanlar arasında vuku bulan çatışmalar ve mücadeleler (Cemel, Sıffin) ele alınmıştır. *İ.T.*’de ise İmam Ali’nin Halifeliği döneminde *T.İ.*’deki gibi çok detay üzerinde durulmadan Müslümanların kendi aralarındaki mücadele ve savaflara (Cemel, Sıffin) değinilmiştir.

SONUÇ

Günümüzde komşu olan ve aynı dinin farklı mezheplerine mensup İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yükseköğretim dışındaki eğitim kurumları arasında ortaöğretim düzeyindeki İslam Tarihi ders kitaplarındaki Dört Halife dönemi karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yapılan karşılaştırmalar neticesinde özellikle temel tarih bilgileri dışında Dört halife dönemindeki olayların aktarılmasında mezhepsel farklılıklardan kaynaklı yorum ve yaklaşımları müşahade etmek mümkündür. Bu bağlamda İran’daki İslam Tarihi ders kitabında İslam’ın ilk evrelerinde henüz mezhepsel ayrılıklar olmamasına rağmen daha sonra mezheplerle birlikte ortaya çıkmış “Ehl-i sünnet”, “Ehl-i beyt” gibi kavramlarla olaylar izah edilmeye çalışılmıştır.

T.İ.’de özellikle Halife Ömer zamanındaki dini ve Kur’an’ı muhafazaya yönelik bazı uygulamaların “İmamet” ve “Ehl-i beyt” teveccühünü zayıflatmaya yönelik olduğu ve İslam toplumları içinde sonraları çıkmış olan birçok toplumsal ve inançsal ayrışmanın sebebi olarak Halife Ömer ve Halife Osman dönemindeki uygulamalardan kaynaklandığı üzerinde durulmuştur. *İ.T.*’de ise daha çok tarihsel gerçekçilik içerisinde tüm halifelere eşit bir düzeyde yaklaşılarak dört halife dönemi hadiselerine mezhepsel bir yaklaşım sergilenmeden işlenmiştir.

Netice olarak dört halife dönemine mezhepsel tutumlardan kaynaklı olarak Sünni ve Şii İslam dünyasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu farklılıklar mevcut eğitim öğretim sistemi içerisinde yeni nesillere okul kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arasteh, R. (1962). *Education and Social Awakening in Iran (1850-1960)*. Leiden: E. J. Brill.
- Avcı, C. (1998). Hilâfet. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. XVII, 539-546.
- Aydınlı, O., Erdoğan, A., Demirel, A. vd. (2018). *Seçmeli İslam Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Balcı, İ. (1999). Hz. Ebû Bekr Döneminde İç Siyâset ve İdare. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11 (11), 175-216.
- Batan, M. (2011). *İran İslam Cumhuriyeti İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Türkler ve Türk İmajı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve Araştırmaları Enstitüsü.
- Bulut, H. İ. (2016). *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Cabbari, M. R. (1396). *Tarih-i İslam (I)*, Tahran: İran Ders Kitapları Basım ve Yayın Şirketi.

- Çelik, H. & Çelik, M. B. (2015). Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Söylemlerin Analizi. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*. 4 (2), 202-224.
- Dilekçi, F., Efe, F., Çelikkol Kara, H. & Apak, İ. (2018). *Siyer*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dürî, A. (1991). *İlk Dönem İslam Tarihi: Bir Önsöz*. H. Yücesoy (Çev.). İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Gür, B. S. & Çelik, Z. (2009). *Türkiye’de Millî Eğitim Sistemi Yapısal Sorunlar ve Öneriler*. SETA Rapor.
- Hizmetli, S. (1991). *İslam Tarihi: Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İnayet, H. (2008). *Çağdaş İslâmî Siyâsî Düşünce*. Y. Z. Cömert (Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- MEB. (2014). *İslam Tarihi Dersi Öğretim Programı*. Ankara: MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.
- Memişoğlu, S. P. (2017). Türk Milli Eğitim Sisteminin Yapısı ve Özellikleri. *Eğitim Bilimine Giriş*. K. Kıröglü & C. Elma, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Nadim, P. (1996). İran Eğitim Sistemi: Bir Değerlendirme. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 8, 153-165.
- Onur, B. (1994). Türk Eğitim Sisteminin Özellikleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*. 18 (93), 9-17.
- Shahvar, S. (2009). *The Forgotten Schools The Baha’is and Modern Education in Iran, 1899-1934*, London: I. B. Tauris Publishers.
- Şeker, M. (2003). Neden “İslam Tarihi”? *İstem*. 2, 69-76.